

o strankarskem življenju – čemur smo se vsi smejali, saj gre za res komične stvari – so bile le zamrznjene, zdaj pa so se odtajale in zdaj obetajo razdrobiti in razcepiti tudi kulturo in kritiko. K sreči nam za izpeljavo takšnega norega načrta še zmanjkuje kadrov, zato lahko še vedno isto besedilo objaviš v Tribuni ali v Naših razgledih, v Mladini ali v Slovincu, na Radiu Študent ali na tretjem programu nacionalnega Radia. Razlike vidijo le lektorji, ki mediju primerno zvišajo ali znižajo jezik. Oni vejo, da je jezik zadeva, ki ima opravka s socialnimi sloji, to pa je že politično.

Na splošno nam ob spremembah, ki so se dogodile, ne preostane nič drugega kot odprtost proti prihodnosti, da s pieteto, pa brez nostalgije gledamo na preteklost in se ob tem tolažimo, da vse mine, da vse, ne le narod ali poteza v njegovem značaju, zapada času in da bo vsega enkrat konec. Tako gre to.

Boris
Paternu

Slovenska »duhovna shema«

Kar zadeva svobodo in demokracijo, si o slovenskem »narodnem značaju« ne kaže ustvarjati praznih upov. Ne kaže preveč zaupati »duhovni shemi« slovenskega mišljenja, kakršna deluje v nas kot globlja usedlina zgodovinske izkušnje, ki ni od včeraj in ne samo od druge svetovne vojne naprej. Zgodovina malega, ogroženega in brezdržavnega pa tudi gmotno razmeroma revnega naroda ni mogla dati

niti prenesti trajnejših vzorcev svobodnega mišljenja in prave mišljenjske prijaznosti sploh. Smo tudi narod brez renesanse za sabo in narod, ki se je od srednjega veka odtrgal pravzaprav šele z razsvetljenstvom 18. stoletja. Pa še to s polovičnim razsvetljenstvom, saj so naprimer Linhartove radikalnejše misli o človekovi pravici do osebne prostosti in sreče ostale globoko zakopane v zasebnih pismih. Na vse to smo potem polagali mit o Slovencih kot narodu pesnikov, mit, ki je eden najbolj problematičnih stereotipov mišljenja o nas samih. Mit zmeraj nekaj prikriva: v resnici je ta narod velikega pesnika ali umetnika zmeraj težko prenesel, težko predvsem zato, ker ni prenašal samosvojega, svobodnega ali drznega pogleda na svet. Rad pa je imel veliko število konfeksijskih pesnikov, ki jih je bilo včasih več kot bralcev.

Če poskusimo na tem področju naše zgodovine – in literatura je bila na Slovenskem zelo dolgo tako rekoč prva nacionalna institucija, potrdilo narodu za ta svet – preveriti slovensko duhovno zmožnost za tako imenovani pluralizem ali odprtost mišljenja, se stvari iztečejo vse prej kot dobro. Samo nekaj primerov.

Ko je Prešeren svoj življenjski opus zbiral in urejal v *Poezije*, si je najprej zamislil knjigo, ki bi povedala še nekaj drugega, kot je povedala tista, ki je izšla in jo poznamo. Slovenskim pesmim je namreč dodal še svoje nemške, ki pa jih je razporedil tako, da je v pomensko poudarjeni sklep postavil sonet *Wohl ihm, dem fremd gelieben das Erkennen* (V Kovičevem

prevodu: *O srečen, ki je tuje mu spoznanje*), ki je najbolj obupana Prešernova izpoved sploh. Gre namreč za spoznanje o popolnem nesmislu ustvarjanja v kulturno gluhem in omejenem svetu, ki najbolj čista početja obrača v njihovo nasprotje. Če bi ostalo pri taki ureditvi zbirke, bi prva pomembna slovenska pesniška knjiga nosila resnično grozljiv konec. In zapisan v tujem jeziku. Prešeren se je tega zavedal in je v danem trenutku »narodnega gibanja« svojo kruto resnico odstranil.

Toda o usodi svoje poezije med Slovenci se tudi zanaprej ni dosti zmotil. Kljub postopni kanonizaciji Poezije so izključevalni posegi trajali še dolgo, tako z desne kot z leve. Eden znamenitejših je bil Mahničev v fundamentalistični seriji *Dvanajstih večerov* v Slovincu 1884. Dolga obtožnica nad pesnikom, ki da je imel zgrešene nazore o svetu in se je poleg vsega tega »valjal po blatu poltnosti in pregrešne ljubezni«, se je končala takole: »Sodba ni težka. Preširen je ljubeval pred časom, brez pravega namena, brez zakona, zatoraj je ljubezen njegova protinravna, pregrešna. In ker je ta ljubezen v pesmih njegovih vpodobljena v najlepši čarobni obliki, rečemo lahko: Preširen nam v zlati utemeljno izdelani posodi podaje strup pregrešne strasti (...) Mladina, pusti Preširna, da omamljeni od njegove zapeljive lire se ti ne vname v srci ogenj strasti, ktera pred časom popari in spodjé tvoje duševne in telesne moči in te spravi v zgodnji grob.« Tako oceno lahko beremo v Slovincu 3. decembra 1884, natanko na dan pesnikovega rojstva.

Toda tudi na drugi, liberalni strani najdemo ozke in izključujoče poglede na Prešernovo poezijo, kar se je nazorno pokazalo ob presojanju *Krsta pri Savici*, kjer je šlo predvsem za Črtomirovo spreobrnitveno zgodbo. Znano je, kako neusmiljeno je Črtomira obsodil Oton Župančič, ko je odkril v njem negativni prototip slovenskega »narodnega značaja« in ga krstil z imenom »junak-volkodlak«. Ta enostranska ocena se je globoko zarila v slovensko liberalno publicistiko. V nekem smislu ji je podlegel celo tako trden predstavnik znanstvenega prešernoslovja, kot je bil France Kidrič. V oceni knjige *Dante 1321–1921* je v Ljubljanskem zvonu leta 1925 izhajal iz slabo utemeljenega prepričanja, da gre v Krstu za Prešernov svetovnonazorski kompromis s krščanstvom. Od tod pa je sledila tudi zelo negativna etetska ocena Krsta, češ da gre za delo, ki »kot celotna poema ne zagrabi, marsikoga pa naravnost razočara«. Kasneje, leta 1938 v monografiji *Prešeren 1800–1838*, je sodbo spremenil. Umaknil je zgodbo o Prešernovi »proslavitvi krščanskega nazora« in pesnitev začel razumevati kot metaforo pesnikove ljubezenske resignacije. In Krst je nenadoma postal »dragocena epska posoda, v katero se je pesniku posrečilo vdelati lirske bisere nevenljive lepote in učinkovitosti«. Od izločevanja do mitiziranja je bil tudi v slovenski znanosti lahko samo en korak. Tudi Josip Vidmar je iz idejnega neugodja ob Krstu pri Savici nenavadno zožil svoj pogled in prezrl celoten motivacijski sistem Črtomirove spreobrnitvene zgodbe. Tako v eseju *Dr. France Prešeren* leta 1954.

Pričakovali bi, da bi kdo pogledal na Prešernovo poemo z obeh ali z več strani, neizključujoče. Navsezadnje gre za pomembno epizodo vstopa Slovencev v Evropo, za prehod iz njihove poganske antike v krščanski srednji vek, in pri tem za neko globlje eksistencialno jedro slovenske zgodovine. To jedro odpira Prešeren z obeh strani: z radikalno uporniške in razumno prilagodljive. Preživetje malega in tako ogroženega naroda, kot so Slovenci, najbrž ne bi bilo mogoče, če ne bi imel zadosti moči za uporni-

štvo, kakršnega je pokazal v svojih najbolj ogroženih položajih vse do današnjih dni. In prav tako ne bi preživel, če ne bi zmozel pravočasnih prilagoditev civilizacijam miru in smotrnega dela. Z uporništvom so Slovenci branili svojo identiteto, s prilagajanjem pa so jo uresničevali tako, da so se tvorno vključevali v civilizacijski in duhovni napredek Evrope. Toda stvari vendarle niso preproste: Prešeren ob vsem tem gradi še zgodbo človekove osebne nesrečnosti in tragike na obeh zgodovinskih ravninah dogajanja. Najbrž bo treba tu nekje začeti odprto in neizključujoče branje te še zmeraj žive poeme namesto njenega trganja na dve strani: za Črtomira upornika ali za Črtomira spokornika.

Tudi Simon Jenko je s svojo zanimivo zbirko *Pesmi*, ki je izšla leta 1864, padel pod silovite udarce mišljenjske nestrpnosti in izključevanja. Njegova poezija je bila v nekem smislu predhodnica moderne slovenske lirike, z močno osebnim pogledom na svet, odprta tudi globokemu skepticismu in duhovnemu dinamizmu. Luka Svetec jo je v imenu obeh moralizmov, nacionalnega in verskega, razglasil za škodljivo. Toda to ni bilo najhuje. Po Jenku je nenadoma udaril tudi svobodomiselni Levstik z očitki, da gre za poezijo tuje in bolne vrste. Če je Prešeren samo zdvomil nad smislom svojega pesniškega početja, pa je Jenko obupal in pri tridesetem letu prenehal pesniti. Opravil je neke vrste pesniški samomor.

Podobnih zgodb o uničevanju slovenske poezije bi se našlo še več. Požig Cankarjeve *Erotike* leta 1899 zaznamuje enega izmed vrhov izključevanja. V novi izdaji nekaj let pozneje je Cankar nato zapisal: »O veliki noči leta tisoč osemsto devetindevetdesetega so napravili velik ogenj in v njem so zgorele vse moje pesmi, napisane in še nenapisane.« In navsezadnje je tudi svobodomiselni Aškerc v Ljubljanskem zvonu 1899 o Cankarju zapisal vse prej kot strpno sodbo: »Patološki moment stopa na dan zlasti v njegovih črticah in novelicah. Pričakujemo, da se sčasoma popolnoma znebi te simpatije za bolehnost. Nekaterim dekadentom se dozdeva to stikanje za patološkimi prikaznimi in tisto ogledovanje ‚bolnih src‘ moderno; no trajno vrednost ima tudi v umetnosti le zdravje; normalno je vendarle zdravje.«

Izključevanje tudi v našem stoletju ni ponehalo in ni izgubilo nekdanje ostrine. Pri tem postaja z današnjega gledišča pravzaprav vse manj pomembno, od kod je prihajalo, z desne, z leve ali s središča. Pojavi so navzven zelo različni, navznotraj pa postajajo vse bolj enaki.

Če za poskušnjo primerjamo metodo, s kakršno je Boris Zihelr leta 1941 v Sodobnosti ocenjeval Voduškovo zbirko *Odčarani svet*, z metodo, ki jo je uporabil Evgen Lampe v Domu in svetu leta 1899, ko je ocenjeval Cankarja in Župančiča ter »dekadenco«, »simbolizem« in »secesijo«, danes ni več mogoče prezreti, da gre za globinske podobnosti med njima. Zihelr ugotavlja, da Vodušek izgube svojih mladostnih »religioznih predstav« ni mogel niti znal niti hotel »z ničemer nadomestiti«, tako da je nazadnje obtičal v razkolu, pesimizmu in cinizmu, ne da bi našel pot iz obupa k pravi resnici, to se pravi »v tvorno vse preobražujočo revolucionarno dejavnost«. Lampe je z enako logiko očital Župančiču in še mnogo bolj Cankarju ter modernistom »raztrganost in razdvojenost«, izgubo nazora sploh (»breznazorniki«) in poguben padec s prave poti v »sklenjen sestav resnic – corpus cognitorum ordinatum«. Lampe in Zihelr, oba sta natanko vedela, kje je resnica, kje pot do nje in kje rešitev, čeprav sta vse te reči videla vsak po svoje in na dveh do kraja oddaljenih in nepomirljivih straneh sveta. Toda

moč izključevanja je bila obakrat enako močna in nezmotljiva, podobna tudi v temperamentu pisanja in samem slogu.

In nazadnje je tu še znana zgodba o »partizanski brezi« iz vojnih časov, ko je ideologija poskušala strožje stopiti na prste partizanskim umetnikom. Gre za zgodbo o tem, kako partizanski umetnik lahko naslika brezo in njeno lepoto, toda ta breza le ne bo prava, če jo bo pustil samo v njenem zelenju, zato mora pod njo postaviti še strojnico. Toda ta zgodba na Slovenskem ni bila čisto nova. Po svoje jo je napisal že leta 1916 filozof in teolog Aleš Ušeničnik in glasila se je takole: »Če naslika umetnik nekaj brez v jesenskih barvah, je slika lahko velika umetnina, a velika po visokem namenu gotovo ni.«

In če od tod pomislimo nekoliko naprej, na usodo Balantičeve poezije, se stvari samo navidez zapletejo. Pod pritiskom skrajnega spopada obeh izključujočih se ideologij je na eni strani prišlo do izključevanja Balantiča iz slovenske kulture, na drugi pa do njegove mitizacije. Če natančneje premislimo, ni bilo po človeški meri ne eno ne drugo. Čeprav sta se »desni« in »levi« model mišljenja bolj kot kdajkoli razšla, je njuno globinsko stičišče v nečem bistvenem vendarle ostalo in se razpušča razmeroma počasi.

Seveda je literatura in njena vznemirljiva slovenska zgodba, ki nikoli ni poznala in v resnici še danes ne pozna kdo ve kaj strpnosti in svobode, samo ena izmed zgodb naše zgodovine in naše mentalne kondicije. Obstajajo tudi druge zgodbe, ki niso manj povedne, če bi jih natančneje pregledali. Ko je Claudio Magris v svoji mestoma dovolj skeptični duhovni anatomiji Srednje Evrope odkril tudi zanjo kar značilno »intelektualno kontracepcijo«, na srečo njene slovenske variante ni poznal, sicer bi jo s svojo zgovornostjo gotovo predstavil svetu. Toda napak bi bilo, če bi si jo prikrivali sami. Navsezadnje je narod toliko močan, kolikor resnice o sebi prenese. Če tega ne zmore, so seveda potrebni miti, in kam peljejo, nam je danes precej jasno.

Ni treba biti nikakršen pesimist za trezen premislek, da je slovenska mentalna kondicija še vsa nabita z refleksi ogroženosti, to se pravi z refleksi bojazni, nezaupanja in izključevanja v eno ali drugo smer, z refleksi mišljenjske neprijaznosti in zmeraj novega stopanja v tako ali drugačno vkopavanje v jarke nepopustljivih front. Kot da v nas tudi nekje iz globljega zaledja še zmeraj deluje nekaj tiste mentalne kondicije, ki skoraj lažje zapljuje v kakršenkoli fundamentalizem kot v zaresno, notranje pristno svobodnost in demokratičnost. In kot da še zmeraj potrjujemo nekoliko čuden vtis, da je zgodovina iz Slovencev naredila narod, ki se v položajih resnične ogroženosti kar dobro obnese, slabo pa prenaša svobodnost. Toda izstop iz te naše naporene »duhovne sheme« je najbrž lahko samo izstopanje, ne pa kakršenkoli referendum o spremembi slovenskega »narodnega značaja«. Je lahko samo novo garanje duha in spreminjanje vsakdanje življenjske prakse. Te reči pa ne morejo biti niti lahke niti hitre, poleg tega nas zadevajo vse po vrsti, ne samo onih »slabših« na drugi strani.